

Daan Heerma van Voss

Verloren geluiden, eeuwige frequenties

Hij was al wat ouder, markies Guglielmo Marconi, aartsvader van de radio, toen hij in de ban raakte van een nieuwe theorie. Hij meende dat geluiden, nadat ze hebben geklonken, weliswaar verliezen aan volume maar nooit helemaal verdwijnen. Deze gedachte had grote filosofische implicaties. Indien correct, zou het theoretisch mogelijk zijn om, als je maar over de noodzakelijke technologische middelen beschikte, ‘verloren geluiden’ op te vangen. En als *dat* mogelijk was, zou het juiste apparaat aan de hand van deze ‘eeuwige frequenties’ geluiden uit het verleden opnieuw kunnen afspelen. Aan het einde van zijn leven was Marconi ervan overtuigd dat hij, zittend aan een piazzaatje, Peroni in zijn hand, alles wat ooit tegen of over hem was gezegd, kon horen. En als hij zijn apparaat ooit zou voltooiën, pochte hij tegen voorbijgangers, zou hij Jezus van Nazareth zijn Bergrede horen geven. Alles horen, altijd, overal, dat was zijn droom. Hij stierf in 1937, vlak voor het oorlogslawaai losbarstte.

Stel dat wij over Marconi’s apparaat beschikten en de geluiden van de laatste tachtig jaar zouden beluisteren. Wat zouden wij horen? Misschien zou *ik* de broer van mijn grootvader, de Engelandvaarder Henk Brinkgreve, horen landen, toen hij in 1944 met zijn parachute in Twente neerkwam. Het geritsel van bladeren, een harde landing. Misschien hoor ik het schot van de Nederlandse SS’er dat hem op 5 maart 1945 te Losser velde, oom Henk werd in de rug geschoten terwijl hij anderen waarschuwde. Of misschien hoor ik de ouders van mijn dierbare vriend en naamgever Daan de Jong elkaar moed inspreken in de trein naar Auschwitz – de dood, de stilte, tegemoet. Maar tegelijk hoor ik Daan, een onderduikkind, over het prikkeldraad van datzelfde doodskamp plassen, toen hij het in 2008 bezocht en geen zin had om in een toiletriej te staan. Hij was overal bereid in een rij te staan, maar *niet* in Auschwitz. En natuurlijk hoor ik Ischa Meijer, goede vriend van mijn vader, toen hij begin jaren negentig weer eens mijn ouderlijk huis instoof om de kastjes binnenstebuiten te keren op zoek naar snacks. Tot op de dag van vandaag is Ischa Meijer, die in Bergen-Belsen honger leed, mijn meest geduchte concurrent geweest op het gebied van chips, nootjes en worst.

Wat hoort een niet-Joodse jongeman wiens familie in de oorlogsjaren op oom Henk na intact is gebleven verder? Ik, zoon van een babyboommoeier en een vader die als

Brabantse baby nog V2's heeft horen overvliegen. Ik, lid van een generatie die niet over de oorlog kan spreken zonder shockhumor te gebruiken om te laten zien dat wij nergens bang voor zijn. Zeker, ik hoor regelmatig gesprekken over vluchtelingen en politiek. Over Europa en grenzen, open of dicht. Gesprekken waarbij de schaduw van de Oorlog nooit ver is. Maar ik hoor vooral veel gesprekken die *niet* over de oorlog gaan, maar over voetbal, vakanties, aandelen, liefde en bonusvoordeel. En zo hoort het ook. Hoe eren we de oorlog beter dan door de vrede te vieren, door lichtzinnig te zijn, en door ons soms in te beelden dat we geheel los staan van onze geschiedenis?

Maar ook vrede is niet zonder gevolgen. Naarmate het volume van die vredesstemmen groter wordt, en het koor steeds meer leden kent, raakt het andere geluid in de verdrukking. Zolang we niet beschikken over Marconi's apparaat worden de stemmen uit de Oorlog flauwer en steeds moeilijker verstaanbaar. Wanneer de laatste overlevenden zijn gestorven, zullen ons alleen nog echo's reteren. Dat is een even natuurlijk als pijnlijk proces. Geschiedenis heeft een gezicht en een stem nodig, anders blijft ze onbevattelijk en abstract. En het abstracte valt niet te herdenken.

Vandaar dat we tegenwoordig meer dan ooit herdenken door middel van symbolen. De rijen voor het Anne Frank Huis worden alsmaar langer, *Soldaat van Oranje* scoort volle zalen. Toen ik twee jaar geleden Auschwitz bezocht, om daar mijn inmiddels gestorven vriend Daan de Jong te gedenken, zag ik mensen selfies maken onder de hellepoort. Ze glimlachten ongelovig, dat ze daar echt stonden, onder het morbide *Arbeit macht frei*. Ik zag een toerist een verbrandingsoven inklauteren. Zijn bergschoenen staken iets naar buiten. Een flits schoot in het rond. De man klauterde de oven weer uit, klopte zijn mouwen af en liep weg. Maar ook los van zulke onsmakelijke uitingen ervan, is onze afhankelijkheid van symbolen problematisch. Waarom? Omdat symbolen heilig zijn. En wat heilig is, is kwetsbaar. Er hoeft maar één gefrustreerde man graffiti op een symbool te spuiten en we spreken er jaren schande van. Er hoeft maar één verwarde knul met een rouwkrans te voetballen of we voelen ons collectief vernederd. Maar heiligheid heeft geen plaats in oorlog. Oorlog kent daders en slachtoffers, misschien monsters en helden, maar geen duivels of heiligen.

'Het gebeurde met de goedkeuring van de natuur,' zei gevangene 48693, een Poolse vrouw die het kamp als kind had overleefd, in de speech die ze hield terwijl ik in een vrijwel verlaten Auschwitz rondliep. 'Het gebeurde in de regen,' zei ze tegen een zaal vol hoogwaardigheidsbekleders, 'en in de sneeuw.' Het was dezelfde sneeuw als die op mij neerdaalde, terwijl ik door Auschwitz stommelde, mijn sokken volgezogen met ijswater, mijn voeten gevoelloos. Sneeuwbrokjes bleven liggen op het prikkeldraad, het deed denken aan vlinders die landden op een geweerloop. Gevangene 48693, ofwel Halina Birenbaum, meende dat de natuur medeplichtig

was, omdat ze niet handelde. In haar ogen was de hele wereld schuldig. Maar de wereld is altijd schuldig en onschuldig tegelijk, en dat geldt ook voor mensen, zelfs voor zogenaamd *goede* mensen. Als het in ons voordeel is om wreed te zijn, zullen velen van ons wreed zijn. Als het in ons voordeel is om weg te kijken, zullen wij wegkijken. De Tweede Wereldoorlog is een volstrekt unieke catastrofe, maar het is niet het eindpunt van menselijke wreedheid. De geschiedenis herhaalt zichzelf weliswaar nooit, maar ze plagieert en parodieert zichzelf eindeloos, en dat zal nooit ophouden.

Waarom *moeten* we herdenken? Die vraag hoor ik al mijn hele leven, meestal gesteld door mensen die de oorlog evenmin hebben meegemaakt als ik. We leven in een tijd waarin elke vorm van verantwoordelijkheid wordt ervaren als een inperking van onze vrijheid. De mantra van onze tijd: ik *mag* toch doen en vinden wat ik wil?

Dat mag. Herdenken is geen plicht. Het is veel belangrijker dan dat. Het is een eenzaak. Voor de mensen die het niet hebben meegemaakt, is niets makkelijker dan vergeten. Sterker nog, technisch gezien vergeten wij niet, omdat we het ons nooit hebben herinnerd. Het gaat niet over ons. Waar Harry Mulisch, die in 1992 de eerste 4 mei-lezing hield, nog onvervroren kon zeggen: ik ben de Tweede Wereldoorlog, kunnen wij die nooit iets anders dan vrede hebben gekend ons verschuilen achter de gedachte: de oorlog, dat zijn anderen.

Dat maakt vergeten tot de meest voor de hand liggende vorm van wreedheid die er is.

Als ik op 4 mei terugdenk aan de vele oorlogsgetuigenissen die ik voor de twee boeken die ik over de oorlog heb geschreven, bestudeerde, zie ik als eerste Duitse bewakers voor me. Duitse soldaten die tegen uitgemergelde gevangenen zeggen dat niemand ooit zal geloven wat zich in het kamp aan het voltrekken is. Dat is hun ultieme wapen: dreigen met vergetelheid. Ik zie Duitse soldaten die in het zicht van hun nederlaag alle bewijzen van de Endlösung proberen te wissen, ze verbranden de dossiers en blazen gaskamers op.

Dat we hier vandaag zijn bewijst eens te meer dat ze hebben gefaald.

Ik maak me geen illusies. Ook als we herdenken, vervaagt het verleden. Helaas voor Marconi, helaas voor ons – eeuwige frequenties bestaan niet. Maar wat we wel kunnen doen, is ons tegen die vervaging verzetten. Als ik aan het thema ‘verzet’ denk, zie ik niet alleen de Nederlanders voor me die zich in oorlogstijd aansloten bij officiële of officieuze verzetsbewegingen, ik zie ook de miljoenen Nederlanders voor me die elk jaar twee minuten inruimen om te herdenken wat ze *niet* hebben meegemaakt. Die zich, al is het maar twee minuten lang, verzetten tegen het langzaam verflauwen van de stemmen.

Voor mij gaat het dan om de verloren stemmen van oom Henk en de ouders van Daan de Jong, die ik zelfs nooit heb gehoord. Maar ook om de stemmen van Daan en Ischa, twee dierbare patroonheiligen uit mijn jeugd. Er is enige inspanning voor nodig, maar het is mogelijk om Daans bulderlach nog te horen, alsook de merkwaardige kreun die hem ontsnapte toen ik op een van zijn laatste comateuze dagen zijn arm aanraakte. Zijn ogen schoten open en hij kreunde als een pasgeborene. Wat voelde ik me uitverkoren: hij keek mij aan. Maar hij keek mij niet aan. Zijn blik was troebel en levenloos. Daan was al weg. Eindelijk rust. En die kreun, dat is zijn allerlaatste geluid geweest. En ja, tegelijk hoor ik Ischa's geklaag over het gebrekkige, ronduit burgerlijke snack-assortiment van mijn ouders, en tegelijk klinken daar mijn vaders ongelovige keelgeluiden toen hij werd gebeld met het nieuws dat Ischa was overleden, geveld in vrede.

Voor ieder van u klinken weer andere geluiden op, hard of zacht, pijnlijk of bitterzoet.

Wat zou Marconi hebben gedacht als hij bij het terugspoelen van de tijd onze twee minuten zou horen? Zou hij aan de instellingen van zijn wondermachine gaan sleutelen? Ongetwijfeld. Zou hij het geloven dat zo veel mensen zo stil kunnen zijn? Dat denk ik niet. Want wat Marconi niet begreep is dat stilte ook een geluid is. Soms is stilte zelfs het belangrijkste geluid dat we kunnen voortbrengen.